

تجربه زیسته متخصصین تعلیم و تربیت از راهکارهای گسترش رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور در برنامه‌های درسی دانشگاهی

مهدی سبحانی‌نژاد *

علی‌نقی فقیهی **

حسن نجفی ***

پذیرش نهایی: ۹۴/۵/۱۸

دریافت مقاله: ۹۳/۶/۲۳

چکیده

هدف این مطالعه، بررسی تجربه زیسته متخصصان تعلیم و تربیت از راهکارهای گسترش ابعاد و عوامل رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور در برنامه‌های درسی دانشگاهی است. روش پژوهش، کیفی است و جامعه آماری آن متخصصان حوزه‌های برنامه درسی و فلسفه تعلیم و تربیت هستند که به کمک روش نمونه‌گیری هدفمند (غیر تصادفی) پانزده نفر از آنان به عنوان نمونه انتخاب شده‌اند. دیدگاه‌های افراد از طریق مصاحبه نیمه ساختاریافته به دست آمده و برای تجزیه و تحلیل اطلاعات نیز از روش کدگذاری اسمیت استفاده شده است. عمده‌ترین یافته‌های پژوهش بیانگر این است که از دیدگاه متخصصان ملاحظات عملی و راهکارهای پیشنهادی گسترش و نفوذ ابعاد و عوامل رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور در برنامه‌های درسی دانشگاهی را می‌توان در قالب چهار عنصر اصلی (اهداف، محتوا، روش‌های یاددهی - یادگیری و ارزشیابی) و ۴۷ مضمون فرعی استخراج و تدوین کرد و در صورت توجه همه‌جانبه به راهکارهای پیشنهادی متخصصان، تربیت اخلاقی مبتنی بر آموزه مهدویت نظام مطلوبی می‌یابد و دانشجویان را به کمال شایسته خویش رهنمون می‌سازد تا از سبک زندگی مهدوی مطلوبی با هموعان خود برخوردار شوند و رابطه خود را با هستی واقع‌بینانه کنند و در راستای تحقق اهداف آفرینش و رسیدن به قرب الهی از مواهب پروردگار بهره‌مند گردند.

کلید واژه‌ها: زمینه‌سازی ظهور، برنامه‌های درسی دانشگاهی، آموزه‌های مذهبی در برنامه‌های درسی.

sobhaninejad@shahed.ac.ir

* دانشیار گروه علوم تربیتی دانشگاه شاهد

an-faghihi@qom.ac.ir

** دانشیار گروه علوم تربیتی دانشگاه قم

*** نویسنده مسئول: دانش آموخته کارشناسی ارشد مطالعات برنامه درسی دانشگاه شاهد

hnajafih@yahoo.com

مقدمه

اعتقاد به ظهور منجی و مصلح جهانی یا همان مسئله مهدویت از جمله موضوعاتی است که در زندگی بشر نقش مهمی دارد؛ بدان دلیل که انتظار آینده بهتر و ظهور دولت حق و عدل در طول تاریخ مترقی‌ترین آرمان اجتماعی بوده است. این اعتقاد سبب توجه روز افزون منتظران به موضوع مهدویت و زمینه‌سازی ظهور حضرت مهدی (ع) شده است؛ بنابراین در این دوره، وظایف منتظران سنگین‌تر و حساستر شده است. در میان وظایف منتظران ایجاد جامعه‌ای منتظر، مهمترین وظیفه آنان به شمار می‌رود. ساخت چنین جامعه آرمانی به الزاماتی نیاز دارد که یکی از آنها تربیت اخلاقی افراد جامعه منتظر است (چناری، بی‌طرفان، ۱۳۹۳، ج ۳: ۱۱۶) به گونه‌ای که تربیت یافتگان آن بتوانند از عهده مسئولیتها و رشادهای مورد نیاز بخوبی برآیند و گام به گام با صاحب و سالار زمان و جهان همراهی کنند.

جوانان سرمایه‌های اجتماعی و آینده‌سازانی هستند که بهترین دوران زندگی و ارزشمندترین سرمایه خود - یعنی عمر و زمان - را در اختیار نهاد تعلیم و تربیت قرار می‌دهند. از سوی دیگر، نظامهای تعلیم و تربیت در جوامع مختلف، آرمانها و اهداف ویژه و متناسب با نظام ارزشی و اعتقادی خود را دارد. تعلیم و تربیت اسلامی تحت تأثیر ارزشها و آرمانهای جهان‌بینی اسلامی، غایاتی مانند رشد و هدایت، طهارت و حیات طیبه، تقوا، قرب رضوان، عبادت و عبودیت دارد (باقری، ۱۳۹۰، ج ۱: ۷۳). از جمله آرمانهایی که با این اهداف هماهنگ است، باور به فلسفه انتظار فرج یا رویکرد تربیتی و اخلاقی «منجی‌گرا» است که از دید باورهای اسلامی - بویژه شیعی - باید جهتگیری غالب دینی باشد. فلسفه انتظار از جمله ارزشمندترین و سرنوشت‌سازترین سرمایه‌های اخلاقی و معنوی است که باید ضمن صیانت از آن به گسترش و زمینه‌سازی انتقال مطلوب و مناسب به نسل جدید اقدام کرد. از این دیدگاه، تلاش برای نهادینه‌سازی این باور، وظیفه دینی و الهی است که باید در حوزه تعلیم و تربیت مورد توجه قرار گیرد. از سوی دیگر، فلسفه تربیتی انتظار «پداگوژی انتظار» است که باید از طریق آن، فراگیران را هدایت کرد تا نظامی آرمانی و الهی را - که رهبری آن از سوی انسان کامل و خلیفه واقعی خداوند است - بشناسند و برای تحقق آن تلاش کنند. پداگوژی یا نظریه عملی تربیتی انتظار، نوعی پداگوژی و تعلیم و تربیت رهایی‌بخش است که می‌تواند انسان را از زیر سلطه نیروها و امیال درونی و نیروها و موانع بیرونی

بازدارنده تعالی فرد و جامعه رهایی بخشد. از این‌رو این پدگژی باید نسل نو را به گونه‌ای تربیت کند که با اصلاح و تغییر واقعیت‌ها، وضعیت لازم برای ظهور مصلح الهی و منجی جهانی را آماده سازند (مرزوقی، ۱۳۸۷: ۱۳۰). به عبارت دیگر، این رویکرد تربیتی، سیمای آگاهی‌بخش، بیداری‌آفرین و تحول‌گرا دارد. فلسفه تربیتی انتظار، ابعاد اخلاقی، سیاسی، اجتماعی و معنوی دارد و فراگیران را برای نوع خاصی از حیات اجتماعی، اخلاقی و فردی آماده می‌سازد. از این‌رو پرورش و تربیت انسان منتظر از جمله آرمانهای رویکرد تربیتی انتظار است. رویکرد تربیتی انتظار دلالت‌های متعدد و مشخصی برای برنامه‌های آموزشی و درسی، بویژه برنامه درسی تربیت اخلاقی دارد. برنامه‌ها باید بتواند ضمن انتقال دانش، نگرش و رفتار و آمادگیهای فردی و اجتماعی افراد را در تحقق اهداف آرمانی فلسفه انتظار افزایش دهد؛ چرا که تحقق چنین هدف و رسالت بزرگی، که آرمانهای الهی نظام آفرینش تلقی می‌شود، نیازمند کسب آمادگیهای تربیتی و پرورش انسانهای آگاه، مصمم، عمیق و دارای فضایل اخلاقی و معنوی است. به همین دلیل، انتظار در تربیت، خودسازی، تحرک و امید و نوید نقش بسیار مهمی خواهد داشت (مکارم شیرازی، ۱۳۸۴: ۱۰۵).

مسئله اصلی این پژوهش، یافتن پاسخ این سؤال است که از نظر متخصصان تعلیم و تربیت راهکارهای گسترش ابعاد و عوامل رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور در برنامه‌های درسی دانشگاهی کدام است.

اخلاق

اخلاق از خُلق، و خُلق به معانی سرشت، سَجَّه و طبیعت است (ابن منظور، بی تا، ج ۴: ۱۹۴). هم‌چنین به قوا و سجایایی خُلق گفته شده است که با بصیرت درک می‌شود (راغب اصفهانی، ۱۴۲۳ق: ۱۵).

از دید آیت الله جوادی آملی، اخلاق، ملکات نفسانی و هیئات روحی است که باعث می‌شود کارهای زشت یا زیبا به آسانی از نفس متخلق به اخلاق خاص نشأت گیرد» (جوادی آملی، ۱۳۷۴: ۷۷).

از نظر علامه طباطبایی (۱۳۸۲، ج ۱: ۵۵۸) علم اخلاق، فنی است که پیرامون ملکات انسانی بحث می‌کند؛ ملکاتی که به قوای نباتی و حیوانی و انسانی او مربوط است با این هدف که فضائل آنها را از رذائلش جدا سازد و معلوم کند کدام یک از ملکات نفسانی، انسان خوب و فضیلت و مایه کمال اوست و کدام یک بد و رذیله و مایه نقص اوست تا آدمی پس از شناسایی آنها، خود را

با فضائل بیاراید و از رذائل دور کند. در نتیجه، اعمال نیکی که مقتضای فضائل درونی است، انجام دهد تا در اجتماع انسانی ستایش عموم و ثنای جمیل جامعه را به خود جلب کند و سعادت علمی و عملی خود را به کمال برساند.

آیت‌الله مصباح، معتقد است «موضوع علم اخلاق، اعم از ملکات نفسانی است که فلاسفه اخلاق تاکنون بر آن تأکید کرده‌اند و شامل همه کارهای اختیاری انسان می‌شود که ارزشی است؛ یعنی متصف به خوب و بد است و می‌تواند برای نفس کمالی را فراهم آورد و یا موجب رذیلت و نقصی در نفس شود» (مصباح یزدی، ۱۳۸۷، ج ۱: ۲۵). هم‌چنین به نظر وی (۱۳۸۷، ج ۱: ۲۴۰) مطلق صفات نفسانی در قلمرو اخلاق قرار می‌گیرد؛ خواه به صورت پایدار «ملکه» باشد یا به صورت ناپایدار «حال» باشد. بنابراین موضوع اخلاق اعم از ملکات نفسانی است که تاکنون فلاسفه اخلاق بر آن تأکید کرده‌اند؛ بلکه اخلاق همه کارهای ارزشی آنان است که به خوب و بد متصف می‌شود و می‌تواند موجب پیدایش کمال و یا نقصی در نفس شود. می‌توان گفت که اخلاق شامل همه ملکات، حالات نفسانی و افعالی است که رنگ ارزشی دارد.

به نظر می‌رسد در جمع‌بندی می‌توان گفت اخلاق صفات نفسانی و افعال ارزشی است که برای نفس آدمی موجب کمال شود؛ بنابراین همه فضائل و اصول و فروع آنها اعم از ملکات نفسانی، حالات روحی، آداب فردی، اجتماعی و تمام رفتار اختیاری جوارحی و جوانحی است که بار ارزشی دارد، و انسان را در رسیدن به کمال نهایی، یعنی قرب الهی و عبودیت و بندگی کمک می‌کند و آنچه از صفات، حالات و افعال اختیاری که ضد آنها است و مانع دستیابی آدمی به کمال است، ضد اخلاق و یا رذائل خواهد بود.

رفتار اخلاقی

در اسلام، رفتاری اخلاقی به شمار می‌رود که براساس امکان، اختیار و آگاهی لازم صورت گرفته باشد. این نوع رفتار ممکن است به مرحله ظاهری جسمانی برسد و یا درونی باشد (غیائی، ۱۳۹۲: ۱۹).

زمینه‌سازی ظهور

اصطلاح «زمینه‌ساز»، برگرفته از مضمون احادیثی است که در آنها از گروه‌هایی یاد شده است که پیش از ظهور حضرت مهدی (عج) بسترها و زمینه‌های لازم قیام ایشان را فراهم می‌آورند. این

اصطلاح، معادل فارسی کلمه «تمهید» و «توطیه» و «اعداد» در عربی است که به معنای مقدمه‌چینی، فراهم‌سازی، آماده‌سازی و بسترسازی است؛ چنانکه کلمات «یُوطِنُونَ» (قزوینی، بی‌تا: ج ۲: ۱۳۶۸) و «لِیَعِدَنَّ» (نعمانی، ترجمه غفاری، ۱۳۷۶: ۳۲۰) در احادیث به همین معناست.

با توجه به این معنا، زمینه‌سازی ظهور یعنی فراهم ساختن و ایجاد مقدمات و اسباب و علل ظهور به گونه‌ای که شرایط تحقق ظهور و خارج شدن امام از پرده غیبت، مهیا و هموار باشد تا امام بتواند حرکت خود را آغاز کند و حکومت جهانی را تحقق بخشد (پورسیدآقایی، ۱۳۸۸: ۲۰).

رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور

رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور، رفتاری است که شرایط لازم پذیرش ولایت و حاکمیت حضرت حجّت (عج) را در فرد و جامعه فراهم آورد. پیامبر گرامی اسلام (ص) در بیان نشانه‌های آخرالزمان می‌فرماید: «یخرج ناس من المشرق فیوطنون للمهدی سلطانه» (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۵۱: ۷۸): مردمی از مشرق زمین قیام می‌کنند و زمینه را برای قیام مهدی (عج) فراهم می‌سازند؛ به عبارت دیگر مراد از رفتار اخلاقی زمینه‌ساز، بررسی تأثیر زمینه‌سازی (انتظار) بر رفتار است به گونه‌ای که سطح نگاه افراد را به زندگی و نیز عشق و علاقه‌های او را آن قدر بالا می‌برد که جز امر امام را نمی‌خواهند و آنان را به تلاش و امیدوار شدن تا این رفعت و ببقاراری را به دیگران هم منتقل، و برای اهداف بلندشان نیروی انسانی تربیت کنند. چنین افرادی جز به ولایت امام مهدی (ع) رضایت نمی‌دهند و اهدافشان را اهداف او، و خودشان را در طرح امام قرار می‌دهند و به چیزی کمتر از حاکمیت ایشان و رضا و سخط او قانع نمی‌شوند.

ابعاد و عوامل رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور

انسان به این دلیل که انسان است، رفتارهای خاصی دارد. تبیین این رفتارها به عنوان چارچوب نظام اخلاقی در آموزه‌های اسلامی بسیار مهم است؛ به عبارت دیگر، اقتضای انسان بودن و امیال و نیازهای فطری، رفتار ویژه‌ای است که می‌خواهد آنها را به صورت مطلوب عملی سازد. این رفتارها در گستره چهار بعد الهی، فردی، اجتماعی و زیست محیطی قرار دارد، که در صورت توجه و شکوفاسازی تمام آنها انسان منتظر به کمال شایسته خود می‌رسد (جوادی آملی، ۱۳۹۱: ۵۵). معرفت صحیح بدون شکوفایی این ابعاد در رفتارهای انسان امکانپذیر نیست؛ از این رو مطابق آموزه‌های اسلامی همین ابعاد چهارگانه و کشف روابط آنها با یکدیگر است که اساس نظام

اخلاقی را تشکیل می‌دهد. تمام تحولات رشدی که بتدریج در راستای اهداف عالی معرفتی و هماهنگ با اهداف آفرینش در آدمی پدید می‌آید از این چهار جنبه بیرون نیست. در حقیقت تقویت معرفت در حوزه قلمروهای چهارگانه است که آدمی را به سبک زندگی مهدوی هدایت می‌کند و رشد و بالندگی سعادت‌مندان را موجب می‌شود و انسان زندگی دنیا را مقدمه‌ای برای زندگی اخروی و حیات جاوید و حسن مآب قرار می‌دهد و هدف قرب و کمال مطلوب را برای خود فراهم می‌سازد (سجادی، ۱۳۸۸: ۹۱).

شکل ۱: ابعاد رفتار اخلاقی در سبک زندگی زمینه‌ساز ظهور موعود

نتایج مطالعه متون مطرح در حیطه رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور [همچون ج ۱۳ و ۵۲ بحارالانوار (مجلسی، ۱۴۱۳ق)، چهره‌های درخشان چهارده معصوم (حسینی دشتی، ۱۳۸۴)، الغیبه (نعمانی، ۱۳۷۶)، میزان الحکمه (محمدی ری شهری، ۱۳۸۱)، امالی (طوسی، ۱۴۱۴ق)، احتجاج (طبرسی، ۱۴۱۶ق)، تهذیب الاخلاق (ابن مسکویه، ۱۳۸۱)، منتخب الأثر فی امام الثانی عشر (صافی گلپایگانی، ۱۳۷۸)، المحجّة البیضاء فی تهذیب الاحیای (فیض کاشانی، ۱۳۷۲)، الناصب فی احوال الامام الغائب (یزدی حائری، ۱۴۲۲ق)، ج اول کمال‌الدین و تمام‌النعمه (بابویه قمی، ۱۳۸۰)، ج دوم معادن الحکمه (کاشانی، ۱۴۰۷ق) و ج اول و دوم اصول کافی (کلینی، ۱۳۴۴)] حاکی است که چارچوب مفهومی پژوهش را می‌توان در قالب ۴ بُعد (شکل شماره ۱) و ۷۱ عامل (جدول شماره ۱) طراحی کرد.

جدول ۱: چارچوب مفهومی ابعاد و عوامل رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور

ابعاد	عوامل
الهی	معرفت عمیق، آشنایی با مفهوم یکتایی، درک ضرورت خالقیت، دانستن مفهوم ربوبیت، تشریح مفهوم الوهیت، آشنایی با عدل الهی، تمایل به رضا و تسلیم، اشتیاق به پذیرش احکام الهی، تمایل باطنی به خشوع، درک ارزش ایمان، علاقه به ثابت قدم بودن، تقوا، اخلاص، دعا، عبادت، پرداخت خمس و زکات، اطاعت، شکر نعمت
فردی	حقیقت‌جویی، شناخت خویش، شناخت توانمندیها، شناخت وابستگی خود به خدا، احساس حضور در محضر امام، اشتیاق به خود ارزشمندی، تمایل باطنی به سعادت خواهی، میل به شجاعت، توجه به آرامش، محاسبه نفس، خویش‌داری، رعایت نظم، خودسازی
اجتماعی	آشنایی با نیاز ذاتی انسان به هدایت، شناخت امام، آگاهی از مفهوم بصیرت، آشنایی با مفهوم خردورزی، شناخت وظائف منتظر نسبت به امام، شناخت زمینه‌های ظهور، شناخت ویژگیهای مدیریت و حکومت امام، علاقه به همدلی، اشتیاق به محبت، ارزشگذاری نسبت به ولایت‌پذیری، تمایل به تولی و تبری، احترام به وحدت و همبستگی، توجه به بردباری، باور مثبت و امید به آینده، میل به جهاد در راه خدا، تمایل به اصلاح میان دیگران، احساس تعهد نسبت به کیفیت وظایف، تمایل به الگوپذیری، مهرورزی، معاشرت نیکو، وفای به عهد، هماهنگی بین گفتار و رفتار، امر به معروف و نهی از منکر، یاری مستضعفان، موضعگیری در برابر بدعتها، بخشش مال، از خود گذشتگی، انتظار فرج، صلح رحم، مشورت با اهل نظر
زیست محیطی	شناخت هستی، شناخت هدمندی هستی، درک نعمت بودن طبیعت برای انسان، ارزش نهادن به مخلوقات خدا با توجه به اصل مسئولیت‌پذیری، قردانی از نعمت‌ها، درک ارزش عدم دلبستگی و وابستگی به دنیا، توجه به حفظ و بهبود محیط زیست، بهره‌مندی صحیح از طبیعت، کمک به آبادانی شهرها، مشارکت در عمران طبیعت

با توجه به این عوامل می‌توان عنوان کرد که در بعد الهی مسئولیت منتظران این است که اولاً به خداوند متعال معرفت پیدا، و با معرفت به او به وجود او و صفات علیا و اسمای حسنایش باور پیدا کنند و ثانیاً فقط از او اطاعت و عبادت نمایند (قدوسی نیا، ۱۳۸۹: ۱۳).

بعد فردی رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور به این نکته اشاره دارد که فرد منتظر باید بدانند روح انسان حقیقتی است غیر مادی که مانند هر موجود مجردی، سه بُعد علم و آگاهی، قدرت و محبت دارد. این علم و آگاهی، که به صورت ناخودآگاه در هر انسانی وجود دارد در کنار گرایشهای فطری او، که می‌توان از همه آنها با عنوان گرایش فطری به سوی کمال مطلق و انزجار و بیزاری از

نقص و کاستی نام برد، منبع و منشأ ارتباط انسان با خویشتن است. با توجه به قدرت انسان بر تشخیص، آگاهی، پیمودن مسیر، دارا بودن اختیار و آزادی در تفکر و عمل و وجود حبّ ذات در انسان، گرایش به خود در انسان و محبت به خویشتن موجب می‌شود علم و آگاهی ناخودآگاه او به خویشتن به علم و آگاهی آگاهانه تبدیل شود؛ سپس در مرحله عمل با توجه به آگاهیها، خود را برای رسیدن به خیر و کمال و قرب الهی، آن چنانکه باید بسازد به سلاح ایمان و تقوا مجهز شود و با فراهم آوردن عوامل سعادت و برطرف نمودن موانع و آفات به سیر و سلوک خویش ادامه دهد تا خود را به عالیترین مراحل آن برساند و از خود طبیعی به سوی خود انسانی و سپس به مرحله خود اعلا، که مظهري از ذات حق است، تغییر جهت دهد و خلیفه‌الله و مظهر اسما و صفات الهی گردد (اعرافی و دیگران، ۱۳۸۶: ۷۲).

نتایج بررسی بعد اجتماعی بیانگر این است که انسان موجودی اجتماعی، و زندگی اجتماعی، منشأ حقوق و تکالیف معینی است که انسان در زندگی اجتماعی با توجه به کرامت و مسئولیت خویش باید آنها را رعایت کند تا زمینه‌ساز تحقق رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور باشد (شریفی، ۱۳۹۱: ۲۰۱).

مهمترین رفتارهای اخلاقی فرد منتظر در بعد چهارم، که زیست محیطی نام دارد، این است که باید چگونگی رابطه جهان هستی را با خداوند دریابد و نیز بفهمد که خود او چگونه با جهان هستی و طبیعت برخورد کند تا رضایت امام زمان (ع) را جلب کرده باشد (محمدی تمنائی، ۱۳۸۸: ۲۱). شایان ذکر است که رفتارهای فرد در این ابعاد با یکدیگر پیوند ناگسستنی دارد و باید به صورت همه جانبه در افراد رشد یابد. می‌توان گفت که رفتار صحیح در یک بعد بدون دیگری، آن رفتاری نیست که رغبت فطری به آن است و به عبارت دیگر پیوندی میان این رفتارها هست که تحقق برخی از آنها حتماً به تحقق رفتارهای دیگر می‌انجامد. این نوع آموزه‌ها حاکی است که این رفتارها در نظام اخلاقی به هم تنیده در نظر گرفته شده، و این بدین معنی است که در عملیاتی ساختن هر بعد از ابعاد دیگر نیز کمک گرفت و آنها را نیز شکوفا ساخت و به رشد رساند تا رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور تحقق عملی یابد.

سوابق پژوهشی

مطالعات نشان می‌دهد زمینه‌سازی ظهور در زوایای مختلف تربیتی از سوی پژوهشگران مورد

بررسی و تحلیل قرار گرفته است؛ اما پژوهشی که به طور ویژه به واکاوی تجربه زیسته متخصصان تعلیم و تربیت از راهکارهای گسترش ابعاد و عوامل رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور در برنامه‌های درسی دانشگاهی پردازد، وجود ندارد. در ادامه برخی از پژوهشهایی مرور می‌شود که تا اندازه‌ای با موضوع پژوهش مرتبط است.

سهرابی (۱۳۹۳) در مطالعه خود در مورد «اخلاق زمینه‌ساز» به بحث می‌پردازد و به این نکته اشاره می‌کند که در پرتوی آموزه‌های اخلاقی است که می‌توان به صفات و ویژگیهایی دست یافت؛ مجموعه رفتارهای خود را براساس آن استوار کرد و از زیست و زیباییهای اخلاقی برخوردار شد. آنانی که در سر سودای نصرت و یاری ولی خدا را دارند، باید از راه فرهنگ انتظار، گذرگاهی به سوی رفتاری ورعانه و محاسن اخلاق بگشایند به گونه‌ای که تمامی رفتار آنان از رنگ و بوی انتظار برخوردار، و رفتار ورعانه و متخلّقانه او با رویکردی منتظرانه باشد؛ این گونه است که می‌توان در جرگه اصحاب و یاران درآمد و زمینه‌ساز شد.

مرادی و همکاران (۱۳۹۳) در مطالعه خود، «طراحی الگوی برنامه درسی معنوی در راستای تربیت زمینه‌ساز» به معرفی مبانی نظری (فلسفی، روانشناختی و جامعه‌شناختی) این برنامه درسی و عناصر آن مبادرت ورزیده‌اند که نتیجه آن، ترسیم الگوی پیشنهادی در راستای تربیت زمینه‌ساز برای متخصصان با راهبردها و راهکارهای اجرایی است.

نتایج پژوهش بقایی و همکاران (۱۳۹۳)، که به بررسی «الگوی مفهومی - عملیاتی راه‌انداز راهبردهای تربیت مهدوی در نظام آموزشی کشور» پرداخته، حاکی است که پرداختن به تربیت الهی فراگیران جامعه اسلامی اعم از کودکان، نوجوانان و جوانان و تلاش برای تحقق حیات طیبه و قرب الهی، همواره از دغدغه‌های نظام تعلیم و تربیت کشورمان بوده است. در این راستا از گذشته تا کنون گامهایی هرچند نمادین و نه‌چندان بنیادین در ابعاد گوناگون تربیت اسلامی، دینی و قرآنی برداشته شده است. روشن است که محور مشترک و تأکید قاطع ابعاد گوناگون تربیت الهی مبتنی بر آموزه‌های دینی و فقه شیعی، همانا کوشش برای تربیت انسانهایی موحد، پویا، امیدوار به آینده و منتظر مصلح جهانی است که ضمن دوری از اندیشه‌های پوچ‌گرایانه در تکاپوی دستیابی به حیات طیبه و ساختن جامعه زمینه‌ساز و منتظر گام برمی‌دارند. در سالهای اخیر با همت برنامه‌ریزان تربیتی و مسئولان فرهنگی کشورمان بویژه با تولید «سند تحول بنیادین آموزش و پرورش»، اقدامات برنامه‌ای کلان و زمینه‌سازی اساسی در حوزه تربیت مهدوی فراگیران صورت گرفته است؛ اما لازم

است برای تحقق اهداف برنامه‌ها و راه‌اندازی الگوی تربیت مهدوی، گامهای اجرایی و عملیاتی در حوزه‌های سه‌گانه مغزافزار، نرم‌افزار و سخت‌افزار نظام آموزش و پرورش کشور برداشته شود. فقیهی و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهش خود، «راهکارهای تربیت اخلاقی زمینه‌ساز ظهور در آموزش و پرورش» اظهار می‌کنند ایجاد فضای اخلاقی در مدارس و محیط‌های آموزشی، محبت و احسان، پرورش آگاهی و بصیرت اخلاقی، تقویت گرایشها و عادات مطلوب اخلاقی و روشهای اصلاح رذایل از جمله راهکارهای کاربردی است که نظام آموزش عمومی به عنوان نهاد رسمی تربیت کننده می‌تواند از آنها بهره‌گیرد.

رضوی (۱۳۹۳) در مطالعه خود در مورد «جست و جوی راهبردهای زمینه‌ساز تربیت مهدوی در اسناد بالادستی نظام آموزش و پرورش» به بحث می‌پردازد و به این نکته اشاره می‌کند که تقریباً همه پشتوانه‌های تقنینی و سیاستی در اسنادی همچون نقشه جامع علمی کشور، سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و سیاستهای کلی ایجاد تحول در نظام آموزش و پرورش فراهم است و با چابک‌سازی زیربخشها و میان‌بخشهایی که در حوزه‌های ستادی و استانها وجود دارد در این زمینه آینده‌ای نویدبخش وجود دارد.

ادیب و همکاران (۱۳۹۲) نیز در پژوهشی تحت عنوان «بررسی تحلیلی - نظری راهکارهای بهبود عملکرد نهادهای تربیتی جمهوری اسلامی ایران در تربیت زمینه‌ساز ظهور» به پرسش‌هایی درباره راهکارهای نهادهای جامعه در تربیت زمینه‌ساز ظهور، روشهای پیشنهادی عملی کردن راهکارها و میزان امکان عملی شدن آنها پاسخ داده‌اند.

میرزامحمدی و رسولی (۱۳۸۹)، که به بررسی «تربیت ولایی به عنوان اصلی‌ترین مبنای تربیت دینی» پرداخته‌اند، اذعان می‌کنند در برنامه‌های درسی تربیت دینی در مدارس و دانشگاه‌ها متأسفانه به طور روشن به جایگاه ولایتمداری و آموزه‌های مرتبط با آن توجه نشده و هیچ‌گاه آن‌گونه که در اصل دین و اعتقادات شیعه، بیان گردیده به این مسئله اهمیت داده نشده است. به باور آنان اگر برای حل این معضل هر چه سریعتر اقدامات لازم صورت پذیرد بتدریج عموم جامعه با تضادها و تناقضهای بیشتری روبه‌رو می‌شود و با محوریت نفس پیش خواهد رفت. در نتیجه نه تنها جامعه را به هلاکت و نابودی و فساد اخلاقی می‌کشاند، بلکه با توجه به نیاز روحی، زمینه نفوذ اعتقادات خرافی و تبلیغ ادیان منحرف نیز فراهم می‌شود؛ در این صورت نه تنها برای نزدیک شدن ظهور و وقوع عبادات تام و تحقق ولایت الهی کامل قدمی برداشته‌ایم، بلکه سبب دوری هر چه بیشتر نیز شده‌ایم.

صمدی (۱۳۸۷) در پژوهشی به بررسی «رسالت نظام تعلیم و تربیت در شکل‌دهی جامعه مهدوی» پرداخته است و رسالت نظام تعلیم و تربیت را این می‌داند که تصمیم‌گیران و برنامه‌ریزان در درجه اول، مهدویت را باور داشته باشند و پس از آن به تبیین مهدویت و ترویج آن اقدام کنند. لازمه موفقیت نظام تعلیم و تربیت در تبیین و ترویج موضوع مهدویت، بازنگری در حوزه محتوایی و روشی است.

مرزوقی (۱۳۸۷) در پژوهش خود، «سیمای مهدویت در برنامه‌های آموزشی مدارس، رویکردی به فلسفه تربیتی انتظار» با معرفی رویکرد منجی‌گرا به عنوان باور یا فلسفه انتظار فرج، تأکید می‌کند که از دید باورهای اسلامی بویژه شیعه، رویکرد منجی‌گرا باید جهتگیری کلان و غالب برنامه‌های آموزشی و درسی تربیت دینی باشد؛ زیرا این رویکرد از جمله ارزشمندترین و اساسی‌ترین سرمایه‌های معنوی و اجتماعی است که ضمن حفظ و صیانت از آن، باید به گسترش و انتقال مطلوب آن به نسل جدید بویژه دانش‌آموزان اقدام نمود. بنابراین تلاش برای درونی کردن و نهادینه ساختن آموزه‌های مهدوی باید به عنوان اولویت اساسی و مهم در برنامه‌های درسی مورد توجه قرار گیرد.

هم‌چنین برخی از پژوهشگران خارجی همچون میدگلی و اندرمان^۱ (۲۰۰۳)، تیسدل^۲ (۲۰۰۳)، مک دونالد^۳ (۲۰۰۲) و آیزنر^۴ (۱۹۹۴) در مطالعات خود نشان داده‌اند که زمینه‌سازی آموزش ارزشهای اخلاقی و دینی از طریق برنامه‌های درسی بسیار مؤثر، و ضروری است که مراکز آموزشی با تدوین برنامه‌های درسی استاندارد به گسترش ینش و افزایش توانش فراگیران اقدام کنند.

روش پژوهش

این مطالعه، کیفی است و جامعه آماری آن شامل متخصصان حوزه‌های برنامه درسی و فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه‌های دولتی شهر تهران (دانشگاه‌هایی چون تربیت مدرس، تهران، علامه طباطبایی، شاهد، شهید بهشتی و الزهرا) است. با توجه به منطق پژوهشهای کیفی، روش نمونه‌گیری هدفمند (غیر تصادفی) است و افرادی که دارای مقالات، کتابهای تألیفی و تدریس مرتبط با تربیت

1 - Midgley & Anderman

2 - Tisdell

3 - Macdonald

4 - Eisner

مهدوی بودند و محققان را بیشتر به پاسخ مطلوب نزدیک می‌کردند، انتخاب شده‌اند. در این پژوهش از نظر پانزده نفر از صاحب‌نظران استفاده شده است. دیدگاه‌های افراد در مورد راهکارهای گسترش ابعاد و عوامل رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور در برنامه‌های درسی آموزش عالی از طریق مصاحبه عمیق و به صورت نیمه ساختاریافته به دست آمده است. سؤال این مصاحبه‌ها در بعد کلی و باز مطرح شد و آن عبارت بود از اینکه برنامه‌های درسی دانشگاهی با ارائه چه معرفتی به دانشجویان در زمینه‌سازی اخلاقی ظهور کمک می‌کند؟ برای تجزیه و تحلیل اطلاعات از روش کدگذاری اسمیت^۱ استفاده شد بدین صورت که پس از گردآوری داده‌ها، هر مصاحبه به صورت جدا و چندین بار مرور شد تا متن کامل مصاحبه‌ها عیناً نوشته شود. پس از پیاده کردن کامل مصاحبه‌ها روی کاغذ، تمام مصاحبه‌ها به صورت خط به خط کدگذاری و کدهای اساسی شناسایی شد؛ پس از کدگذاری، مضمون‌هایی که مشخص‌کننده هر یک از بخشهای متن بود، تعیین شد و یک برچسب یا عنوان به آن تعلق گرفت. در مرحله بعد، عناوین مشترک در یک خوشه اصلی دسته‌بندی شد تا به تجزیه و تحلیل داده‌ها و به مضمونهای استخراج شده، سازمان داده شود. در مرحله بعد، جدول خلاصه‌سازی از مضمونهای سازماندهی شده تهیه شد. نقل قولهایی که نشانگر هر یک از مضمونها بود و نیز نقل قولها از متن مصاحبه، استخراج، و در جدول جاگذاری شد. برای تلفیق داده‌ها با یکدیگر، جدول خلاصه‌سازی برای اولین شرکت کننده تهیه، و به منظور تجزیه و تحلیل موردی بعدی از آن استفاده شد. در این فرایند، مضمونهای جدید به جدول اولیه اضافه شد. در نتیجه مضمونها به صورت پیش‌رونده و در طول زمان تلفیق شد و این کار با تجزیه و تحلیل آخرین دست نوشته به پایان رسید. جمع‌آوری داده‌ها در زمانی که مشخص شد، داده‌های جمع‌آوری شده، تکرار داده‌های قبلی است و اطلاعات جدیدی به دست نمی‌آید به پایان رسید. هم‌چنین به منظور دستیابی به اعتبار^۲ سؤالات مصاحبه از نظر استادان بهره گرفته شد و برای حصول اطمینان از توان اعتمادپذیری^۳ داده‌های پژوهش از شیوه‌های پیشنهادی می‌کات و موروس^۴ (۲۰۰۲)؛ [بازرسی دوباره مسیر کسب اطلاعات، بازنگری ناظران، چک کردن از طریق شرکت‌کنندگان در تحقیق و کنترل اعضا] استفاده شد، دقت و امانتداری پژوهشگران نیز به توان

1 - Smith

2 - Validity

3 - Reliability

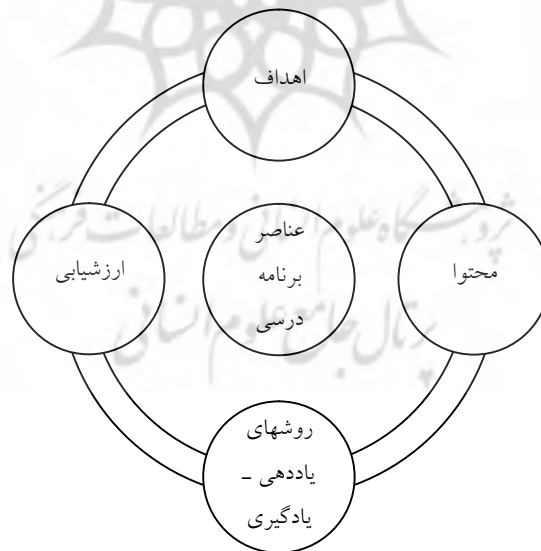
4 - Maykut & Morehouse

اعتماد افزوده است.

یافته‌های پژوهش

سؤال پژوهش: از دید متخصصان، راهکارهای گسترش ابعاد و عوامل رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور در برنامه‌های درسی دانشگاهی کدام است؟

طراحی و تدوین برنامه درسی اسلامی، مستلزم بهره‌گیری از چارچوب نظری یا نظریه زیربنایی و مبتنی بر اصول و موازین علمی و نیازهای واقعی است تا بتواند به عنوان راهنمای عمل در بررسی و اجرای مراحل پژوهش مورد استفاده قرار گیرد. در این راستا راهکارهای گسترش صفات و رفتارهای اخلاقی زمینه‌ساز ظهور در برنامه‌های درسی دانشگاهی در چهار عنصر اهداف، محتوا، روشهای یاددهی - یادگیری و ارزشیابی تجلی یافته است؛ به عبارت دیگر این موارد چهارگانه، عناصری است که در مرحله تحلیل نهایی کدهای گزینشی استخراجی به دست آمده، و نمایانگر وجوه مختلف برنامه‌های درسی دانشگاهی است و هر کدام می‌تواند به گونه‌ای در گسترش رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور سهیم باشد:

شکل ۲: عناصر برنامه درسی (اسدیان، ۱۳۹۰: ۴۱)

اهداف: در جریان آموزش، باید مشخص کرد که در پایان فرایند آموزش چه تغییری را باید در عمل یادگیرنده مشاهده کرد؛ به عبارتی هدفها معیار انتخاب مواد تدریس، طرحریزی محتویات

یادگیری، مشخص کردن روشهای تدریس و روشهای ارزشیابی است (اکر^۱، ۲۰۰۳: ۶). در هدفگذاری این نوع از برنامه‌های درسی همواره باید به نکاتی توجه جدی کرد؛ از جمله الزامات هدفگذاری می‌توان به مواردی هم‌چون توجه به چهارچوب مفهومی رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور به عنوان چتر فلسفی و مبانی اعتباربخشی ارزشی، فراهم‌سازی مقدمات طرح و ارائه اندیشه‌های نوین در حوزه رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور، تعیین اهداف رفتار اخلاقی مطابق با نیازهای دانشگاه و دانشجویان زمینه‌ساز ظهور، بهره‌گیری از عنصر زیبایی‌شناختی در تدوین اهداف به منظور تأثیرپذیری عمیق و مطلوب دانشجویان، تقویت توجه به آینده‌نگری و شناخت نیازهای جدید آموزش دانشگاهی در حوزه رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور، توجه متوازن به حیطه‌های یادگیری (شناختی، عاطفی و روانی حرکتی)، سیاستگذاری مناسب در آموزش رسمی و غیر رسمی برای تجلی رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور در دانشجویان، تبیین دیدگاه خدا و اولیای دین درباره رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور، در نظر گرفتن همگرایی فطرت و اخلاق در اهداف جهان‌شمولی زمینه‌ساز ظهور، سیاستگذاری به منظور ایجاد دروس میان‌رشته‌ای و توجه به همگرایی چشم‌اندازها و نظرگاه‌های علمی، فلسفی در قلمرو رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور اشاره کرد.

محتوا: محتوای برنامه درسی در بردارنده دانشها، مهارتها و فرایندها و ارزشها است (ملکی، ۱۳۸۹: ۶۸) که دانشجو ضمن آموزش یا در فرایند یاددهی - یادگیری با آن در تعامل قرار می‌گیرد (نوریان، ۱۳۸۷: ۶۵). در تدوین و انتخاب محتوای درسی باید مواردی مثل مفهوم‌سازیهایی مشترک با جوامع علمی جهان برای انتخاب محتوای ترویج دهنده رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور، تدوین محتوا در راستای هدایت دانشجویان به تفکر، تدبیر و فعالیت، اشاره به منابع جانبی، برقراری ارتباط افقی و عمودی بین مباحث درسی مختلف، در نظر گرفتن ارزشهای زمینه‌ساز ظهور در جامعه پیچیده اسلامی، فراهم نمودن زمینه تحقق خودآگاهی فردی، پرهیز از عوام‌زدگی نظری و عملی در انتقال مفاهیم، تهیه و توزیع بسته‌های دانش افزایی با محوریت رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور لحاظ شود؛ هم‌چنین کتابهای درسی اندیشه اسلامی ۱ و ۲، انسان در اسلام، فلسفه اخلاق، اخلاق اسلامی (مبانی و مفاهیم)، آیین زندگی، مهارتهای زندگی، عرفان عملی اسلام، اخلاق خانواده، تاریخ امامت و ادبیات فارسی که از جمله دروس عمومی دانشجویان دوره کارشناسی است، چنانچه با منطبق رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور همسو باشد، می‌تواند به آسان‌سازی فرایند

1 - Akker

آماده‌سازی دانشجویان در رسیدن به این هدف یاری کند.

روشهای یاددهی - یادگیری: آموزش فعالیتی است هدفدار و از پیش تعیین شده که هدف آن فراهم نمودن فرصتها و موقعیت‌هایی است که یادگیری را تسریع می‌کند. یکی از عواملی که فرایند آموزش را آسان می‌سازد، انتخاب روش تدریس است. تدریس یا آموختن به آن بخش از پویندگی (فعالیت)‌های آموزشی که با حضور استاد در کلاس درس رخ می‌دهد، نام نهاده می‌شود. تدریس بخشی از روند آموزش و پرورش است که رشته کردارهای بسامان و از پیش برنامه‌ریزی شده را در برمی‌گیرد و هدفش پیدایش وضع مطلوب یادگیری از سوی استاد است (شعبانی، ۱۳۸۹: ج ۲: ۱۰). تأکید بر خردورزی، تشریح هدفمند بودن زندگی، پرورش احساس عزت نفس و مهرورزی، احیای امور طبیعی و فطری، تقویت روحیه پاسداری، استفاده از شواهد پژوهشی، بهره‌گیری از استدلال منطقی همسو با وضعیت روانی دانشجویان و معرفی الگوهای بارز دینی در قالب جو مشارکتی یاددهی از جمله مضمونهای همسو با رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور در تدریس است که می‌تواند به درونی‌سازی و پرورش ابعاد و عوامل آن کمک شایانی کند.

ارزشیابی: واژه ارزشیابی به معنای یافتن ارزشهاست. یافتن آنچه نه در زمان محدود، بلکه در فرایند آموزش و تلاش برای یادگیری و آموختن به دست می‌آید؛ به عبارت دیگر ارزشیابی، فعالیت نظام‌داری است که ضمن فراهم نمودن ملاک‌های ارزشگذاری به تهیه اطلاعاتی درباره پدیده یا موضوع ارزشیابی اقدام می‌کند و با مقایسه این دو دسته اطلاعات از سودمندی و ارزش موضوع یا پدیده خبر می‌دهد. ارزشیابی سیمایی از وضعیت فعلی ترسیم می‌کند و فاصله آن را با وضعیت مطلوب نشان می‌دهد؛ یعنی نیازها را برملا می‌سازد. بی‌بای^۱ معتقد است که ارزشیابی، جمع‌آوری و تفسیر نظامدار شواهدی است که به قضاوت ارزشی با عنایت به عملی منجر می‌شود (به نقل از فتحی و اجارگاه، ۱۳۸۸: ۲۷۹). اقداماتی همانند توجه به ارزیابی درونی و خودارزشیابی، تساهل در ارزشیابی به منظور ماندگاری و افزایش حس اشتیاق، تسلط استاد بر ملاکهای ارزشیابی برنامه درسی میان‌رشته‌ای مرتبط با رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور، بهره‌جستن از روشهای کیفی ارزشیابی، ارزیابی پایانی از کیفیت آموزش رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور و انعکاس مسائل و معضلات تربیتی به مسئولان و دست‌اندرکاران نظام آموزش عالی، می‌تواند ضمن ارزشیابی تحصیلی، بستر ساز و رشد دهنده رفتارهای اخلاقی دانشجویان شود.

جدول ۲: نتایج تحلیل نظر متخصصان در مورد راهکارهای گسترش رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور در برنامه‌های درسی دانشگاهی

عناصر برنامه درسی	کدهای گزینشی استخراجی
اهداف	توجه به چهارچوب مفهومی رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور به عنوان چتر فلسفی و مبانی اعتبار بخشی ارزشی فراهم‌سازی مقدمات طرح و ارائه اندیشه‌های نوین در حوزه رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور
	تعیین اهداف رفتار اخلاقی مطابق با نیازهای دانشگاه و دانشجویان زمینه‌ساز ظهور
	بهره‌گیری از عنصر زیبایی شناختی در تدوین اهداف به منظور تأثیر پذیری عمیق و مطلوب دانشجویان
	تقویت توجه به آینده‌نگری و شناخت نیازهای جدید آموزش دانشگاهی در حوزه رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور
	توجه متوازن به حیطه‌های یادگیری (شناختی، عاطفی و روانی حرکتی) هنگام تدوین اهداف
	سیاستگذاری مناسب در آموزش رسمی و غیر رسمی برای تجلی رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور در دانشجویان
	تبیین دیدگاه خدا و اولیای دین درباره رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور
	در نظر گرفتن همگرایی فطرت و فرهنگ در اهداف جهان شمولی زمینه‌ساز ظهور
	سیاستگذاری به منظور ایجاد دروس میان‌رشته‌ای در حوزه رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور
	توجه به همگرایی چشم‌اندازها و نظرگاه‌های علمی، فلسفی در قلمروی رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور
	تعیین اهداف به منظور گسترش و تعمیق فرهنگ پژوهش با موضوعیت رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور
محتوا	مفهوم‌سازیهای مشترک با جوامع علمی جهان برای انتخاب محتوای ترویج دهنده رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور
	تدوین محتوا در راستای هدایت دانشجویان به تفکر، تدبیر و فعالیت در قلمروی رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور
	اشاره به منابع جانبی به منظور تعمیق رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور
	برقراری ارتباط افقی و عمودی بین مباحث درسی مختلف در چارچوب رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور
	طراحی محتوای آموزش ارزشهای زمینه‌ساز ظهور در جامعه پیچیده اسلامی برای دانشجویان
	در نظر گرفتن پیشفرضهای ارزشی رفتارهای اخلاقی زمینه‌ساز ظهور در انتخاب محتوای آموزشی
	توجه به رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور در گزینش محتوای برنامه درسی
	فراهم نمودن زمینه تحقق خودآگاهی فردی در حیطه رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور با الهام از محتوای استاندارد
	پرهیز از عوام زدگی نظری و عملی در انتقال مفاهیم رفتارهای اخلاقی زمینه‌ساز ظهور به دانشجویان
	تهیه و توزیع بسته‌های دانش‌افزایی با محوریت رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور

تجربه زیسته متخصصین تعلیم و تربیت از راهکارهای گسترش رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور در برنامه‌های درسی... ۵۳/

ادامه جدول ۲: نتایج تحلیل نظر متخصصان در مورد راهکارهای گسترش رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور در برنامه‌های درسی دانشگاهی

عناصر برنامه درسی	کدهای گزینشی استخراجی
روشهای یاددهی - یادگیری	تأکید بر خردورزی به منظور تفهیم مطلوب و تشخیص درست از نادرست
	تشریح هدفمند بودن زندگی با تمسک به شناخت رفتارهای زمینه‌ساز ظهور
	گفتگوی استاد با دانشجویان در عرصه‌های مرتبط با رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور
	تشویق دانشجویان به سمت فعالیتهای همسو با ابعاد چهارگانه رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور
	کمک به پرورش تجلیات رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور در دانشجویان
	پرورش احساس عزت نفس در دانشجویان به منظور آسان‌سازی پیوند با انسانهای کامل اسلامی
	تبادل بر، محبت و مهرورزی میان استاد و دانشجویان بر اساس الگوی رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور
	ایجاد جو مشارکتی بین دانشجویان با مرکزیت رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور
	تمهید زمینه‌های رشد رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور در دانشجویان
	تأکید بر احیای امور طبیعی و فطری در آموزش رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور
	استفاده از روشهای تقویت روحیه پاسداری از رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور در دانشجویان
	فراهم‌سازی بسترهای لازم به منظور آموزش شهروندی مبتنی بر رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور
	استفاده از ابزارهای آموزشی و کمک آموزشی مناسب برای معرفی بهتر رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور
	استفاده از شواهد پژوهشی برای تبیین مواضع نظری
	استفاده از استدلال منطقی متناسب با وضعیت روانی دانشجویان به منظور تحلیل و تفهیم رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور
ارزشیابی	تدریس عالمانه استاد و عدم تکیه وی بر ظنّیات تحقیق نشده در حوزه رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور
	معرفی شخصیت‌های دینی و بارز عصر حاضر به منظور الگودهی تأثیرگذار
	توجه به ارزیابی درونی و خودارزشیابی به منظور افزایش اعتماد دانشجو به الگوی عملی (استاد)
	تساهل در ارزشیابی به منظور ماندگاری و افزایش حس اشتیاق نسبت به رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور
	قائل شدن امتیاز مثبت برای فعالیتهای همسو با رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور
	ارزشیابی هماهنگ با اهداف آموزشی
	تسلط استاد بر ملاکهای ارزشیابی برنامه درسی میان رشته‌ای مرتبط با رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور
	بهره جستن از روشهای کیفی ارزشیابی
	ارزیابی پایانی از کیفیت آموزش رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور
انعکاس مسائل و معضلات تربیتی به مسئولان و دست‌اندرکاران نظام آموزش عالی	

بحث و نتیجه گیری

با غیبت امام دوازدهم (ع)، شیعیان، مسلمانان و همهٔ جهانیان دچار محرومیتی جانکاه و عمیق شدند. شیعه در این عصر با پذیرش مسئولیت تاریخی خود برای خروج از این محرومیت، چشم به راه موعود و عصر ظهور به انتظار ایستاد؛ انتظاری که بار سنگین رسالت زمینه‌سازی ظهور را با خود به همراه داشت؛ چرا که انتظار عمل است و برترین رفتار، جهاد است و بهترین جهادها انتظار آمادگی و زمینه‌سازی همه خوبیها و زیباییها و رهایی از همه محرومیتهاست. انتظار، تعهد و مسئولیت است و این رسالت بزرگ شیعه در غیبت امام است.

نهاد آموزش عالی به عنوان یکی از گسترده‌ترین نهادهای اثرگذار و جهت‌دهنده در جمهوری اسلامی ایران با توجه به مخاطبان فراوان و مستعدی که دارد و با توجه به رسالتهای آموزشی و پرورشی خود، باید گسترش رفتارهای اخلاقی زمینه‌ساز ظهور را جزء اصلی‌ترین و محوریت‌ترین رسالتهای خود قرار دهد. این ضرورت، که برخاسته از نقش و جایگاه فرهنگ مهدویت در حیات انسانی است، زمانی مورد تأکید قرار می‌گیرد که وظیفهٔ اصلی این نهاد را احیای فطرت الهی انسانها بدانیم؛ چرا که رسالت متولیان تعلیم و تربیت، بیدار کردن فطرت انسانها و پاک کردن غبار غفلت از آنهاست تا انسان، حضور خدا و ولی خدا را در زندگی و از درون خود لمس کند و گرایش او به دین و فرهنگ متعالی آشکار شود.

در بحث صفات و رفتارهای اخلاقی زمینه‌ساز ظهور، صرف شناخت ضرورت و جایگاه آنها مطرح نیست بلکه یکی از دغدغه‌های موجود، چگونگی کاربردی‌سازی آنان است. امروزه مسئولان و برنامه‌ریزان به دنبال راهکار عملی حل این مشکل هستند. دستیابی به این هدف بزرگ در نظام آموزش عالی، نیازمند نقشه‌ای است که در ادبیات علوم تربیتی به آن برنامه درسی می‌گویند و می‌توان از آن به منزلهٔ قلب نظام تعلیم و تربیت دانشگاهی و ابزاری در جهت تحقق اهداف آموزشی و پرورشی یاد کرد.

در این مقاله، مهمترین راهکارهای گسترش صفات و رفتارهای اخلاقی زمینه‌ساز ظهور در برنامه‌های درسی دانشگاهی در قالب عناصر اصلی چهارگانه (اهداف، محتوا، روش‌های یاددهی - یادگیری و ارزشیابی) و مضمونهای فرعی ۴۷ گانه که از سوی متخصصان علوم تربیتی (کارشناسان برنامه درسی و فلسفه تعلیم و تربیت) پیشنهاد شده بود، تبیین، و مشخص شد که پرداختن به

راهکارها به صورت پیوسته و زنجیری شکل، می‌تواند در شخصیت دانشجویان مؤثر افتد و پیامدهایی را در ابعاد عاطفی، اجتماعی و معنوی برای آنان پدید آورد. بدیهی است که نظام آموزش عالی کشور باید تلاش و فعالیتهای منظم و سازمان‌یافته خود را در راستای طراحی و اجرای برنامه‌های درسی مبتنی بر اهداف، مبادی، ابعاد و عوامل اخلاقی زمینه‌ساز ظهور دوچندان سازد.

منابع

- ابن مسکویه، احمد بن محمد (۱۳۸۱). *تهذیب الاخلاق*. تهران: اساطیر.
- ابن منظور (بی تا). *لسان العرب*. بیروت: دارالفکر.
- ادیب، یوسف؛ فتحی‌آذر، اسکندر؛ ابراهیمی‌هرستانی، اصغر (۱۳۹۲). بررسی تحلیلی - نظری راهکارهای بهبود عملکرد نهادهای تربیتی جمهوری اسلامی ایران در تربیت زمینه‌ساز ظهور. *فصلنامه مشرق موعود*. ش ۲۶: ۱۴۲ - ۱۱۵.
- اسدیان، سیروس (۱۳۹۰). *بنیادها و راهکارهای اسلامی کردن برنامه درسی*. پایان نامه دکتری. دانشکده روان شناسی و علوم تربیتی دانشگاه علامه طباطبائی تهران.
- اعرافی، علیرضا؛ بهشتی، محمد؛ فقیهی، علی نقی؛ ابوجعفری، مهدی (۱۳۸۶). *اهداف تربیت از دیدگاه اسلام*. تهران: سمت.
- بابویه قمی، ابی جعفر محمد بن علی بن الحسین (۱۳۸۰). *کمال الدین*. قم: دارالحدیث.
- باقری، خسرو (۱۳۹۰). *نگاهی دوباره به تربیت اسلامی*. ج ۱. تهران: مدرسه.
- بقایی، حسین؛ میهماندوست، حمید؛ قهرمانی‌فرد، فاضل؛ قهرمانی‌فرد، کامیار (۱۳۹۳). *الگوی مفهومی - عملیاتی راه‌انداز راهبردهای تربیت مهدوی در نظام آموزشی کشور*. مجموعه مقالات نهمین همایش بین‌المللی دکترین مهدویت: تربیت زمینه‌ساز: راهبردها و راهکارها. ج ۱، قم: مؤسسه آینده روشن.
- پورسیدآقایی، سیدمسعود (۱۳۸۸). *زمینه‌سازی ظهور*. *فصلنامه مشرق موعود*. ش ۱۰: ۳۲ - ۱۹.
- جعفری، محمد تقی (۱۳۷۶). *ترجمه و تفسیر نهج البلاغه*. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- جوادی آملی، عبد الله (۱۳۹۱). *گستره دین*. قم: اسراء.
- جوادی آملی، عبد الله (۱۳۷۴). *تفسیر موضوعی قرآن کریم، مبادی اخلاق در قرآن*. قم: اسراء.
- چناری، مهین؛ بی‌طرفان، فاطمه (۱۳۹۳). *انتظار و راهبردهای تربیت زمینه‌ساز در رسانه ملی با محوریت کلام امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری*. مجموعه مقالات نهمین همایش بین‌المللی دکترین مهدویت: تربیت زمینه‌ساز: راهبردها و راهکارها. ج ۳. قم: مؤسسه آینده روشن.
- حسینی دشتی، عبدالله (۱۳۸۴). *چهره‌های درخشان چهارده معصوم*. قم: موعود سالم.

- راغب اصفهانی، حسین (۱۴۲۳ق). مفردات الفاظ قرآن. بیروت: دارالقلم.
- رضوی، عبدالحمید (۱۳۹۳). جستجوی راهبردهای زمینه‌ساز تربیت مهدوی در اسناد بالادستی نظام آموزش و پرورش. مجموعه مقالات نهمین همایش بین‌المللی دکترین مهدویت: تربیت زمینه‌ساز: راهبردها و راهکارها. ج ۲. قم: مؤسسه آینده روشن.
- سجادی، ابراهیم (۱۳۸۸). قرآن و بازتاب تربیتی روابط چهارگانه انسان. فصلنامه پژوهش‌های قرآنی. ش ۶۰ - ۵۹: ۱۳۹ - ۹۰.
- سهرابی، فرامرز (۱۳۹۳). اخلاق زمینه‌ساز. فصلنامه پژوهش‌های مهدوی، ش ۹: ۷۴ - ۵۳.
- شریفی، احمد حسین (۱۳۹۱). همیشه بهار: اخلاق و سبک زندگی اسلامی. قم: معارف.
- شعبانی، حسن (۱۳۸۹). مهارت‌های آموزشی و پرورشی (روش‌ها و فنون تدریس). ج ۲. تهران: سمت.
- صافی گلپایگانی، لطف الله (۱۳۸۷). منتخب الأثر فی امام الثانی عشر. قم: معصومه.
- صمدی، معصومه (۱۳۸۷). مهدویت، رسالت نظام تعلیم و تربیت در شکل‌دهی جامعه مهدوی. مجله علوم انسانی. ش ۶۶: ۷۴ - ۴۷.
- طباطبایی، محمد حسین (۱۳۸۲). تفسیر المیزان. ترجمه محمد باقر همدانی. قم: دفتر نشر اسلامی.
- طبرسی، احمد بن علی (۱۴۱۶ق). الاحتجاج. تهران: اسوه.
- طوسی، محمد بن حسن (۱۴۱۴ق). امالی. قم: بعثت.
- غیائی، غلامرضا (۱۳۹۲). عوامل و مراحل تکون رفتار اخلاقی در اسلام. دوفصلنامه معرفت اخلاقی. ش ۱: ۳۶ - ۱۹.
- فتحی واجارگاه، کورش (۱۳۸۸). اصول و مفاهیم برنامه ریزی درسی. تهران: بال.
- فقیهی، علی نقی؛ جعفری هرنندی، رضا؛ بادی، ملیحه؛ بی‌طرفان، فاطمه (۱۳۹۳). راهکارهای تربیت اخلاقی زمینه‌ساز ظهور در آموزش و پرورش. فصلنامه پژوهش‌های مهدوی. ش ۹: ۱۶۶ - ۱۴۱.
- فیض کاشانی، محسن (۱۳۷۲). المحجّة البیضاء فی تهذیب الاحیاء. مشهد: آستان قدس رضوی.
- قدوسی نیا، زینب (۱۳۸۹). نظام اخلاقی در اندیشه علامه جعفری (ره). پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده معارف، فلسفه و کلام اسلامی دانشگاه باقرالعلوم (ع).
- قزوینی (ابن‌ماجه)، محمد بن یزید (بی تا). السنن. تحقیق محمدفؤاد عبدالباقی. بیروت: دارالفکر.
- کاشانی، محمد بن فیض (۱۴۰۷ق). معادن الحکمه. قم: اسلامی.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۴۴). اصول کافی. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق). بحارالانوار. بیروت: مؤسسه الوفاء.
- محمدی تمنائی، جمیله (۱۳۸۸). اخلاق انسان در تعامل با طبیعت از منظر اسلام. پایان‌نامه سطح ۲. تهران: مدرسه علمیه الزهرا (س).

محمدی ری‌شهری، محمد (۱۳۸۱). میزان‌الحکمه. ترجمه حمیدرضا شیخی. قم: دارالحدیث.

مرادی، مسعود؛ سیدکلان، محمد؛ عیاری، لیلا (۱۳۹۳). طراحی الگوی برنامه درسی معنوی در راستای تربیت زمینه‌ساز. فصلنامه پژوهش‌های مهدوی، ش ۹: ۱۴۰ - ۱۱۷.

مرزوقی، رحمت‌الله (۱۳۸۷). سیمای مهدویت در برنامه‌های آموزشی مدارس: رویکردی به فلسفه تربیتی انتظار. دو فصلنامه تربیت اسلامی. ش ۷: ۱۳۷ - ۱۲۷.

مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۴). حکومت جهانی مهدی (عج). قم: نسل جوان.

مصباح یزدی، محمد تقی (۱۳۸۷). اخلاق در قرآن. تحقیق و نگارش محمدحسین اسکندری. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).

ملکی، حسن (۱۳۸۹). برنامه‌ریزی درسی (راهنمای عمل). تهران: پیام اندیشه.

میرزاحمدی، محمدحسن؛ رسولی، رحیمه (۱۳۸۹). تربیت ولایی اصلی‌ترین مبنای تربیت دینی. دو فصلنامه اسلام و پژوهش‌های تربیتی. ش ۳: ۴۶ - ۷.

نعمانی، محمد بن ابراهیم (۱۳۷۶). الغیبة. ترجمه علی‌اکبر غفاری. تهران: مکتبه الصدوق.

نوریان، محمد (۱۳۸۷). تحلیل محتوای رسانه‌های آموزشی با تأکید بر کتاب‌های درسی. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب.

یزدی حائری، علی بن زین العابدین (۴۲۲ق). الناصب فی احوال الامام الغائب. بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.

- Akker, van den, J (2003). **Curriculum perspectives: An introduction**. Netherlands: University of Twente.
- Eisner, E, W (1994). **The educational imagination: on the desing and evaluation of school programs**. New york: Macmillan.
- Macdonald, J, J (2002). **Spiritual Health in Older Men**. Paper Presented, Interactive Seminar on Older Men and Community Building.
- Maykut, P, Morehouse, R (2002). **Beginning Qualitative Research: A Philosophical and Practical Guide**. London: Falmer.
- Midgley, C. & Anderman, E, L (2003). Differences between elementary and middle school teachers and students. **Journal of Early Adolescence**. 15, pp: 113-126.
- Tisdell, E, J (2003). **Exploring Spirituality and Culture in Adult and Higher Education**. San Francisco: Jossey – Bass.

